

Maarten Johan Aalders*

Amstelveen (NL)

Napirenden volt az egyházszakadás Magyarországon is?***

A Gereformeerde Kerken in Nederland*** 1920 és 1927 között nagyon intenzíven vett részt a Magyarország Református Egyház életében. A gyermekvonatok indulása felnyitotta a gereformeerde közösség szemét, s így világosan látták a Magyarországon szücsné helyzetét. Pénzügyi alapokat hoztak létre, könyveket fordítottak, konferenciákat szerveztek, megalapítottak egy református iskolát, támogatták az ifjúsági munkát, és a két egyház küldöttei kölcsönös látogatásokat tettek. Ez igen feltűnő volt, mivel a világ egyházainak nagy családjában a gereformeerde egyháznak kevés bensőséges barátja volt, s nem a fokozott ökumenikus érzületükről voltak híresek. Ez a Magyarország Református Egyházon belül gyanakvást keltett egyesekben. Mit akarnak a hollandok? Arra törekszenek, hogy szakadást okozzanak a magyar egyházban? Ez már a húszas években is felmerült, és amikor nemrég Budapesten jártam, ismét felvetődött. Akik ezt állítják, azok úgy vélik, hogy Sebestyén Jenő kettő akarta szakítani a Magyarországi Református Egyházat, és ebben a hollandiai neokálvinista barátai támogatták. Ebben a tanulmányban azt mutatom be, hogy mennyire helytelen volt ez az állítás akkor, és mennyire helytelen napjainkban is.¹

* Maarten Johan Aalders (Dordrecht, 1954) az amsterdami Vrije Universiteit diájaként végzte teológiai tanulmányait (1974–1982). A Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) lelkipásztoraként Woubrugge (1982–1990) és Amstelveen (1990–2007) gyülekezeteiben végzett lelkesítői szolgálatot. Teológiai doktori fokozatot 1990-ben szerzett. Egyháztörténeti munkásságáról ld. dr. M. J. Aalders (www.mjaalders.nl).

** Jelen tanulmány holland változatának címe: *Een Hongaarse kerkscheuring?* (Megjelenés alatt.)

*** A jelen tanulmányban megemlített holland egyházak nevének az 1920-as évektől kezdve van bevett, elfogadott magyar fordítása (például Gereformeerde Kerken in Nederland – „Holland Szigorú Református Egyház”), viszont ezeket a megnevezéseket nem tartjuk helyesnek, mivel túl szuggesztívek és nem elég pontosak. Helyettük az eredeti, holland nyelvű neveket használjuk fordítás nélkül. Jelzős használat esetén pedig alkalmas, tartalmilag megfelelő magyar főnévvel egészítjük ki ezeket. Tehát Gereformeerde Kerken in Nederland, Nederlandse Hervormde Kerk; a jelzős használatra pedig például: gereformeerde közösség vagy hervormde zsinat. (A ford. megj.)

¹ Ld. erről: Aalders, Maarten J.: *Holland–magyar protestáns kapcsolatok a két világháború között*. Fordította Téglásy Sándor. Kálvin Kiadó, Budapest 2023.

Az első ismerkedés

1921 januárjában Sebestyén Jenő Hollandiában járt és előadásokat tartott arról, hogy mit művelt a kommunizmus Magyarországon. Emellett dr. Gerrit Keizer (1869–1943) tieli lelkipásztor a *De Reformatie* című egyházi hetilapban indított egy cikksorozatot a magyarországi nyomorúságos helyzetről.² Talán ez ösztönözhette Tjeerd Hoekstra (1880–1936) és Harm Bouwman (1863–1933) kampeni professzorokat, hogy a helyszínen győződjenek meg a kialakult helyzetről Közép-Európában. Az állami szervekkel való kapcsolattartásért felelős egyházi bizottság tagjaként Bouwman már korábban is foglalkozott Magyarországgal, Hoekstra számára viszont új volt a téma.³ Ezt a körutat nem az egyházak kezdeményezték; teljes egészében olyan magánkezdeményezés volt, amelyet Sebestyén Jenő 1921 elején tartott hollandiai előadásai váltottak ki.

A kampeni professzorok 1921. augusztus 30-án indultak magyarországi, dél-ausztriai, valamint jugoszláviai körútra dr. Bastiaan Wielenga (1873–1949) amszterdami lelkipásztorral együtt, aki titkárként csatlakozott hozzájuk, és sok kapcsolatot építettek ki. Az utazás különlegesnek bizonyult, mind a hollandok, mind az őket fogadó magyar hittársaik számára. A hollandok megtapasztalhatták, hogy a Magyarországi Református Egyház „nagyon leromlott állapotban” volt.⁴ Bár itt-ott felsejlett még egy-egy „református színfolt”, a hit sokakban kialudt, és azt a halott ortodoxia vagy a világhoz való igazodás váltotta fel. A holland utazók azonban nem akarták magára hagyni a magyar egyházat. Hittek abban, hogy az Úrnak Magyarországon is van népe. A háborús évek nyomora, a kommunisták „sanyargatásai” és a „román rablóbandák” mind letarolták Isten szántóföldjét. De Isten bevetette azt, és itt-ott új élet sarjadt belőle. Ebben a vonatkozásban az utazók Sebestyén Jenő mellett a budapesti dr. Szabó Aladár és a péceli dr. Forgács Gyula nevét említették. „Meg vagyunk győződve afelől, hogy nekünk, gazdagon megáldott hollandiai reformátusoknak tennünk kell valamit Isten királyságának magyarországi kiterjesztéséért”⁵ – vallották az utazók. Tudták, hogy már addig is

² Ld. Keizer, G.: De Gereformeerde Kerken in Centraal Europa [A református egyházak Közép-Európában], I–VII. In: *De Reformatie*, 1921. ápr. 1.–jún. 10., amit követett uő: Conclusies naar aanleiding van het rapport van de Schotse commissie. [Következtetések a skót bizottság jelentése nyomán], I–II. In: *De Reformatie*, 1921. szept. 16., szept. 23.

³ Aalders, Maarten J.: De Nederlandse protestantse kerken onderweg naar het Verdrag van Trianon (1920) [A holland protestáns egyházak úton a trianoni szerződés felé (1920)]. In: *DNK – Documentatieblad voor de Nederlandse kerkgeschiedenis na 1800*, 42 (2019/91), 61–77.

⁴ Bouwman, H. – Hoekstra, T. – Wielenga, B.: Voor Gods Koninkrijk [Isten országaért]. In: *De Standaard*, 1921. okt. 11. (A *De Standaard* napilapnak, amely 1872 és 1944 között jelent meg, Abraham Kuyper volt az alapítója és első főszerkesztője.)

⁵ Uo.

sokat tettek az „anyagilag rászoruló” szükségének enyhítéséért, de szerintük még többet kellett tenniük. Egy olyan akció támogatására gondoltak, „amely újra felvirágoztatja a református hitvallást és kiterjeszti Isten országát Magyarországon”. Ami őket erre az elhatározásra indította, több volt személyes érdeklődésnél, ugyanis ezt írták: „Isten reánk bízta ezt a munkát”.⁶ Konkrétan arról volt szó, hogy magyarra fordítanak holland hitvalló iratokat, prédikációkat, erkölcsjavító olvasmányokat és traktátusokat. Más szóval: a hollandok amellett döntöttek, hogy behatóan foglalkoznak a magyarországi egyházal. Sebestyén Jenő ösztönzésére még ugyanebben az évben hoztak létre egy olyan gereformeerd tanulmányi alapot, amellyel magyar hallgatók számára biztosítottak kétéves tanulási lehetőséget az amszterdami Vrije Universiteitén vagy a Kampeni Teológiai Főiskolán.⁷ De mi volt a célja mindezeknek?

Szabó Aladár Hollandiában

Röviddel azt követően, hogy Hoekstra, Bouwman és Wielenga a sajtó útján nyilvánosságra hozta szándékát, dr. Szabó Aladár, a Budapesti Theológiai Akadémia egykori professzora (akkoriban gyülekezeti lelkész) Hollandiába érkezett Bouwman és Hoekstra meghívására, hogy közelebbről megismerkedhessen a hollandiai egyházi élettel. Együttal beszédeket is mondott, hogy bemutassa Hollandiában a magyarországi állapotokat. Egyik alkalommal (október 31-én) a zsúfolásig megtelt kampeni Burgwalker falai közt szólalt fel,⁸ ahol elmondta, hogy a hollandok budapesti fellépése mély hatást gyakorolt rá, és egy percig sem habozott, amikor arra kapott meghívást, hogy Hollandiába jöjjen. Ha létezik valahol segítség a magyarországi egyház számára, akkor az Hollandiában található. Egyetértett a hollandok negatív ítéletével a Magyarországi Református Egyházat illetően. Az egyháztagok jelentős része csupán névlegesen református, és aggasztó a helyzet „hitvallásukat” illetően is. Szabó Aladár elismerte, hogy már felmerült az egyházszakadás gondolata, de az egyház iránti szeretet erősebb volt ennél, és így arra

⁶ Bouwman, H. – Hoekstra, T. – Wielenga, B.: *i. m.* Ld. még Hoekstra, T.: De helpende hand [A segítő kéz]. In: *De Hongaarsche Heraut*, 1924. október: „De band tusschen Hongarije en Nederland is door Hem zelf gelegd.” [„Ő maga hozta létre a kapcsolatot Magyarország és Hollandia között.”]

⁷ Erről az utazásról ld. még Bouwman, H.: Dr. Szabo. In: *De Bazuin*, 1921. okt. 15. Az év végén Bouwman még írt egy háromrészes áttekintést Magyarország történelméről: Hongarije. I–III. In: *De Bazuin*, 1921. dec. 10., dec. 24. és 1922. jan. 21.

⁸ Professor Szabo. In: *Algemeen Handelsblad*, 1921. nov. 1. Bouwman október derekán jelenti be Szabó Aladár érkezését. Ld. Bouwman, H.: Dr Szabo. In: *De Bazuin*, 1921. okt. 15. Ld. még A. Szabo: Tot prijs der Heerlijkheid Zijner genade [Az ő kegyelme fenségének dicséretére]. In: *De Bazuin*, 1922. feb. 25.

törekedtek, hogy az egyházon belül „erősítsék és tisztítsák meg” a hitet. Emellett elmondta, hogy már az első világháborút megelőzően ráléptek a helyreállítás útjára, amelyen már sikerült előrelépni. De a munkát még nem fejezték be. Ezt követően a támogatást sürgető kérés hangzott el.

A jelen levő gereformeerd és hervormd hittestvérek tudták, hogy mivel állnak szemben. A Magyarországi Református Egyház reformjáról volt szó, nem a kettészakításáról.

Az első eredmények

Azt követően, hogy Bouwman, Hoekstra és Wielenga 1921 nyarának végén hazatért Hollandiába, egy bizottságot állítottak fel Hollandsch-Hongaarsch Comité voor de Uitbreiding van het Koninkrijk Gods in Hongarije [Holland–Magyar Bizottság Isten Országának Terjesztésére Magyarországon] névvel.⁹ A vezetőség tagjai Bouwman, Hoekstra, Wielenga és Abraham Hoenevelt (van Nijkerk) (1873–1955) tiszteletes voltak, akikhez később még Frederik Willem Grosheide (1881–1972), a Vrije Universiteit professzora is csatlakozott. Az egyik feladat, amivel a bizottság foglalkozni kezdett, a holland nyelvű teológiai és erkölcsnemesítő írások lefordítása volt. Így a következő négy évben Herman Bavinck (1854–1921), Wielenga, Bouwman és több más szerző művei is megjelentek magyar fordításban. A sorozatot egy olyan kötet fordítása nyitotta meg, amely Abraham Kuyper előadásait tartalmazta. Ezeket az előadásokat a Princetoni Egyetemen tartotta *On Calvinism* címmel a *Stone Lectures* sorozat keretében. Henriëtte Kuyper (1870–1932) írt előszót hozzá, és nagyon világosan fogalmazta meg a kiadás célját:

„Hollandia szíve könyörülettel fordul Magyarország felé. Szorult helyzetében szívesen nyújt segítséget Magyarországnak. Viszont a legdrágább és legtartósabb, amit Hollandia a nagy szükségben levő Magyarországnak adhat, az a következő oldalakon található.”¹⁰

A zárósorokból kiolvasható, hogy ennek politikai vonatkozásai is voltak: „Hiszek Magyarország feltámadásában, mivel hiszek a magyar néplélek újjászületésében.”¹¹ Ez túlságosan hasonlít a Magyar Hiszekegy szavaira, így lehetetlen nem észrevenni a rokon jelleget.¹²

⁹ Nem sokkal később Csehszlovákiát is hozzáadták a bizottság nevéhez.

¹⁰ Ld. Kuyper, Henriëtte S. S.: Hollandsch-Hongaarsche Gereformeerde Bibliotheek [Holland–Magyar Kálvinista Könyvtár]. In: *De Heraut*, 1922. febr. 5. Az előszó keltezése 1921. okt. 21.

¹¹ Uo.

¹² Magyar Hiszekegy: „Hiszek egy Istenben, hiszek egy hazában / Hiszek egy isteni örök igazságban, / Hiszek Magyarország feltámadásában. / Ámen.”

Egyelőre három előzetes következtetést vonok le:

a) Miután a három holland teológus szemügyre vette Magyarország lelki szükségseit, elhivatva érezték magukat, hogy lelki értelemben tegyenek valamit ezért az egyházért. Hitkérdésről volt szó, maga az Úr hívta el őket a segítségnyújtásra, és ezt meg kellett tenniük.

b) Már előzetesen is világos volt, hogy a magyarországi egyházban nincs napirenden a szakadás. Legalábbis Szabó Aladárnál nem volt. Ami pedig az egyház saját keretein belüli megreformálását illette, ez a befolyásos lelkipásztor szívből részt tudott vállalni ebben.

c) A fentebb említett teológiai kiadványsorozat a neokálvinista gondolatok Magyarországra történő közvetlen exportálását jelentette, amelyet nemsokára egy teológiai tanulmányokat szolgáló alap létrehozása követett.

Holland egyházi küldöttség Magyarországon (1922)

Idáig minden Magyarországnak nyújtott segítség, a karitatív és teológiai is magánkezdeményezéseken alapult, kivéve a *Nederlandse Hervormde Kerk* 1920. februári nagy, országos gyűjtését. Az első küldöttség 1922-ben érkezett Magyarországra a *Gereformeerde Kerken* nevében.¹³ Ennek három tagja már járt Magyarországon: Bouwman, Wielenga és Hoekstra. Ezúttal viszont a *Vrije Universiteit* professzorával, F. W. Grosheidével és G. Keizer zsinati tanácsossal együtt érkeztek. Ezt az utat egyébként Hoekstra, Bouwman és Wielenga felkérésére tették meg, magyar oldalon pedig a Magyarországi Református Egyház megújítása érdekében létrehozott bizottság járt közben ebben az ügyben.¹⁴ Ennek tagjai dr. Szabó Aladár, dr. Sebestyén Jenő, dr. Forgács Gyula és Biberauer Richárd

¹³ Erről a Külügyi Bizottság döntött, amit utólag a zsinat is jóváhagyott. Ld. az 1933. évi Utrechti Egyetemes Zsinat jegyzőkönyvében: *Artikel 69* és *Bijlage XV.*, valamint *XVIIIa*. Ld. Ráday Levéltár, C/68, a *Gereformeerde Kerken in Nederland* (GKN) levele Sebestyén Jenő részére, 1922. ápr. 12.

¹⁴ Ld. többek közt: *De Standaard*, 1922. febr. 26., márc. 18. és jún. 6. Ld. még Hoekstra, T.: Comité voor de uitbreiding van het Koninkrijk Gods in Hongarije. In: *De Bazuin*, 1922. jún. 10. és uő. *De Herant*, 1922. jún. 11. A levelezésben egy „Gereformeerde Bond”-ról [Gereformeerde Szövetség] van szó. Ld. Ráday Levéltár, C/68, a *Gereformeerde Kerken in Nederland* (GKN) levele Sebestyén Jenő részére, 1922. ápr. 19. Ebben megemlítik, hogy a GKN egy hivatalos küldöttséget küld azokra a konferenciákra, amelyeket ez a szövetség szervez. Ezenkívül még egy 1927-es cikkben találkoztam ezzel a szövetséggel: Keizer, G.: Uit de buitenlandsche kerken [A külföldi egyházakról]. In: *De Bazuin*, 1927. szept. 23. Nem ismeretes, hogy ez a szövetség hogyan viszonyult az említett bizottság magyar albizottságához. A magyar bizottság neve hollandul: *Hongaarsche Comité tot Reformatie van de Gereformeerde Kerk van Hongarije*.

tiszteletes voltak. Ennek a bizottságnak az volt a célja, hogy irányítsa a megújulást Magyarországon, az egyházban, az egyházért és *harmóniában* az egyház vezetőivel. A bizottság a „gereformeerd alapokon nyugvó” evangelizációs munkával, a sajtó útján folytatott népszerűsítéssel, a könyvkiadással, a református olvasmányok terjesztésével és konferenciák szervezésével kívánta elérni ezt a célt, s ezek mellett az arra rászoruló egyesületek (pénzügyi) támogatásával, „amennyiben azoknak munkája gereformeerd alapokon nyugszik, és nyilvánosan csatlakoznak a bizottság akciójához”.¹⁵

A bizottság pontosan körülhatárolta a maga céljait, és *Hollandiában is tájékoztatást nyújtottak ezzel kapcsolatban*: az egyház megreformálása az egyház keretein belül és az egyházi vezetők hozzájárulásával. Magyarországon érzékelhető volt az az aggodalom, hogy a Gereformeerde Kerkennel fenntartott kapcsolat szakadáshoz vezethet, noha ebben a vonatkozásban Szabó Aladár teljesen világosan nyilatkozott, és Sebestyén Jenő sem akart soha szakadást kieroszakolni. Ezért a magyar bizottság és annak nyilatkozata újból hangsúlyozzák, hogy milyen keretek között és milyen módon óhajtják a megújulást.

Mégis napirenden volt az egyházszakadás?

Az esetleges szakadás kérdése mindezek ellenére is fennállt, és bizonyos mértékig tovább is közrejátszott. Azt mondják, hogy ez Jan Anthony Cramer (1864–1952) és Franz Marius Theodor Böhl (1882–1976) hervornmd professzorok 1923-as fellépésének következménye volt.¹⁶ Ők állítólag rosszindulattal beszéltek a Gereformeerde Kerken szándékairól Hollandiában.¹⁷ Ez még ahhoz is vezetett, hogy az 1924. januári budapesti konferencián napirendre került a „szakadás” kérdése. Sebestyén Jenő pedig még ugyanabban a hónapban napirendre vette az esetleges szakadás kérdését a *Kálvinista Szemlében*.¹⁸

¹⁵ Hoekstra, T.: Comité voor de uitbreiding van het Koninkrijk Gods in Hongarije. In: *De Bazuin*, 1922. jún. 10., valamint *De Heraut*, 1922. jún. 11.

¹⁶ Maga Hoekstra utal arra az utazásra, amelyet J. A. Cramer és F. M. Th. Böhl 1923-ban tett Magyarországon és a szomszédos államokban. Hoekstra, T.: Afscheidingsbeginselen in Hongarije [Elszakadási elvek Magyarországon]. In: *De Bazuin*, 1924. febr. 23. Utal még a következőre: Sebestyén Jenő: Az egyházszakadás előkészítésének vádjá. In: *Kálvinista Szemle* 5. (1924/4. jan. 26.), 29–31. Ld. még Hepp, V.: Doorzien [Átlátni]. In: *De Reformatie*, 1924. febr. 8. Hepp a következőre utal: *De Hongaarsche Heraut*, 1923. nov.

¹⁷ Ld. Hoekstra, T.: *Afscheidingsbeginselen in Hongarije*, 1924. febr. 23. Ld. még Cramer, J. A.: De gereformeerde kerk in Hongarije [A református egyház Magyarországon]. In: *Stemmen voor Waarheid en Vrede* 60 (1923), 873–892.

¹⁸ Sebestyén Jenő: *Az egyházszakadás előkészítésének vádjá*, 29–31.

Sebestyén Jenő azzal kezdi írását, hogy megemlíti a konferenciát és Ravasz László püspök felszólalását, aki azzal a szándékkal hozza szóba az esetleges egyházszakadás kérdését, hogy lehetőséget adjon neki a nyilvános reakcióra. A konferencián Ravasz László már kifejtette, hogy kettejük között nincs nézeteltérés. Annak a ténye, hogy Sebestyén Jenő a *Kálvinista Szemlé*ben is visszatért erre, nem tekintendő arra való utalásnak, hogy esetlegesen nézeteltérés lett volna közöttük.

Sebestyén Jenő először azt emelte ki, hogy a vád nem az egyházvezetők köréből származott, hanem az úgynevezett „közönséges” hívek köréből, akik a nem egyházi kötődésű evangelizációs és ifjúsági munkában vettek részt. Ő és követői nem becsmérelték az egyházat, és nem ingatták meg a hitet. Éppen ellenkezőleg: a hitbeli tudatosságot kívánták erősíteni, és megtapasztalhatták az egyházi vezetés lelkesedését. Ezután azt tisztázta, hogy a Gereformeerde Bond a Nederlandse Hervormde Kerk keretein belül működik. Amennyiben ez Hollandiában sikerült, Magyarországon is lehetséges kell hogy legyen. Explicite kitért arra, hogy Hugo Visscher (1864–1947), aki a Bond egyik vezetője, az ő tanára volt. Harmadik pontként pedig megemlítette, hogy a Gereformeerde Kerken in Nederlanddal szemben érthető lenne a bizalmatlanság, ha csupán hozzájuk fűződnének a kapcsolatok. De más, különvált egyházakkal is tartanak fenn kapcsolatot, így például a budapesti Skót Misszió keresztül az Egyesült Skót Szabad Egyházzal, valamint az amerikai kálvinistákkal. Más szóval valamennyi vádat meg tudják cáfolni. Végül pedig vádat emelt ellenfeleivel szemben, akik közül az egyik meg akart győzni egy tekintélyes lelkészt, hogy működjék közre az egyházszakadásban. Erről annak idején jelentést tett az illetékes helyen.

Mit akarunk? (1924)

A gereformeerd zsinat 1923-ban elhatározta, hogy ismét küldöttséget meneszt Magyarországra. Ennek nyomán Bouwman és Hoekstra 1924-ben ismét körutat tettek Magyarországon, akárcsak 1921-ben és 1922-ben. „Privatim” velük ment J. H. Kok (1871–1940) kampeni kiadó is,¹⁹ és Arie Noordzij (1871–1944) utrechti professzor is hozzájuk csatlakozott. Csehszlovákián keresztül mentek, és Romániában is jártak.²⁰

¹⁹ Erről az utazásról Hoekstra nagyon részletes beszámolót írt: Hoekstra, T.: De Hongaarsche reis [A magyar utazás] I–XX. In: *De Bazuin*, 1924. máj. 31.–okt. 18. A konferenciáról ld. uo.: szept. 6.; zárzó: szept. 13.

²⁰ Az 1927. évi Groningeni Egyetemes Zsinat jegyzőkönyvei nem tartalmazzak a zsinat részére írt beszámolót. Helyette a CXVIII. számú mellékletbe vették fel az ahhoz fűzött kommentárt. A beszámoló lelőhelye: Utrechti Városi Levéltár, 1490, *Deputaten oecumene* GKN,

A második holland–magyar konferenciát Budapesten tartották május 8-án és 9-én. Ezen a pápai, a sárospataki és a debreceni teológia képviselői is részt vettek.²¹ Elhatározták, hogy még több teológiai művet fordítanak le magyar nyelvre. A Gereformeerde Kerken részéről azt sürgették, hogy még több magyar teológus számára tegyék lehetővé a hollandiai tanulmányokat, és az evangelizációt elősegítendő, küldjenek egy vagy akár több holland igehirdetőt Magyarországra. Ugyan-ezen a napon tartott előadást Hoekstra a következő címmel: *Wat mij willen*, vagyis *Amit mi akarunk*.²² Minden kétséget kizáróan elmondta, hogy a holland gereformeerd egyházvezetők nem prédikáltak egyházzsakadással összefüggésbe hozható elvekről. A kálvinista egyházszerkezetre vonatkozó elvek betartását kívánták érvényesíteni, de nem a „holland viszonyok Magyarországra exportálása” által, hanem azáltal, hogy a tiszta hitelvek betartására, valamint a református egyházatyák kegyes életének követésére buzdítják a magyar református egyházat. Ennek érdekében a magyar egyháznak nem a szabadelvű vagy etikai vonalat kell követnie, hanem az atyák útjára kell visszatérnie. A hollandok a fentebb már említett, a Magyarországi Református Egyház megújítására létrehozott bizottság álláspontja mellett álltak ki.

A konferencia végén Ravasz László püspök köszönetet mondott a Gereformeerde Kerkenhez fűződő jó kapcsolatokért, és kifejezésre juttatta abbéli reménységét, hogy e kapcsolatok által a magyarországi egyház jobban meg fog felelni a református egyház ideáljának, majd ezt mondta:

„Azért jöttetek, hogy segítsetek a magyar egyháznak a megújulásban. Szükségünk van intésetekre és tanácsaitokra. Meggyőződésünk, hogy ti nálunk, Magyarországon nem saját történelmetek képmását akarjátok bemutatni. Isten nem ismétli önmagát, és nem másolatokkal dolgozik.”²³

Erre a barátságos búcsúbeszédre Bouwman adott választ.²⁴ Ebben megerősítette, hogy nem céljuk a magyarországi egyházat a Gereformeerde Kerken in Nederland másolatává tenni:

„Még egyazon fa két levele sem azonos. Hogyan lehetne hát két egyház, amelynek saját története van [...], teljesen egyforma? Hisszük, hogy Isten az egyház sokszí-

65, Stukken Europese landen, *Hongarije 1922–1990*. T. Hoekstra en H. Bouwman, Verslag aan Deputaten Buitenland, é. n.

²¹ Az első holland–magyar konferenciát 1922 májusában rendezték.

²² Erről részletesen beszámol Hoekstra. Ld.: Hoekstra, T.: De Hongaarsche reis. In: *De Bazuin*, 1924. szept. 6.

²³ Hoekstra, T.: De Hongaarsche reis. In: *De Bazuin*, 1924. szept. 13.

²⁴ Antwoord van prof. Bouwman aan bisschop Dr. L. Ravasz [Bouwman professzor válasza Dr. Ravasz Lászlónak]. In: *De Hongaarsche Herant*, 1924. ápr.-máj.

nűségét is az ő gazdag ismeretének és kinyilatkoztatásának további kibontakoztatására kívánja használni.”²⁵

Ezzel ismét megválaszolták a hollandok szándékaira vonatkozó kérdést: az egyház megreformálását kívánták az egyház keretein belül és az egyházi vezetők beleegyezésével.

Az érem másik oldala

Amennyiben hihetünk Hoekstrának, budapesti beszéde tiszta vizet öntött a pohárba. Viszont az év vége felé felmerült annak a veszélye, hogy beszédének pozitív hatása elillan amiatt, ahogyan Herman Huber Kuyper (1864–1945) reagált Antal Géza dunántúli püspökké választásának hírére.²⁶

Először is mélyen elszomorította Kuyper, hogy a magyarországi egyházban létezik püspöki tisztség. Ugyanis szerinte a püspöki tisztség összeegyezhetetlen azzal, amit a Szentírás tanít. Ehhez azonban más tényező is közrejátszott Antal Géza püspökké választásának konkrét esetében. Ugyanis azt állapította meg, hogy Antal Géza nem olyan ember, aki szereti a kálvinista hitvallást. Ő azok közé tartozott, akit Hollandiában „modernistának” neveztek volna. Ezért Kuyper attól tartott, hogy püspökké választása „nem válik a Magyarországi Református Egyház javára, sőt inkább ellenkezőleg”. Azt természetesen nem akarta, hogy a magyar egyház iránti szeretet csökkenjen a gereformeerd körökben. Viszont jól tükrözi, hogy milyen nehéz volt Sebestyénnek és társainak a küzdelme. Ezért nem csupán adományokkal, hanem imákkal is támogatni kell őket, majd ezt írta:

„Hosszú távon lehetetlen, hogy a modernisták és a Szentírást hüien megvallók egy közös egyházban éljenek együtt. Nem szabad könnyelműen szakadást kezdeményezni, és mielőtt döntés születne, előbb a népet kell jobban felvilágosítani, de »a döntés nem maradhat ek«. [...] Olyan egyházban, ahol a hitvallást elutasítókat emelik a legmagasabb hivatalokra, ott egy kálvinista nem maradhat.”²⁷

Ennél világosabban aligha fogalmazhatott volna, és aki ebből az egyházszakadásra való felhívást olvasta ki, annak minden oka megvolt erre. Sebestyén Jenő haragudott emiatt. Attól tartott, hogy az előző januári vitát követően a cikknek káros következményei lesznek a gereformeerd mozgalomra Magyarországon. Ő maga szelíden és bölcsen reagált a *De Hongaarsche Heraut*-ban, amikor nyilvánossá lett Antal

²⁵ Antwoord van prof. Bouwman aan bisschop Dr. L. Ravasz [Bouwman professzor válasza Dr. Ravasz Lászlónak]. In: *De Hongaarsche Heraut*, 1924. ápr.–máj.

²⁶ Kuyper, H. H.: Dr. Antal. In: *De Heraut*, 1924. nov. 16.

²⁷ Uo.

Géza püspökké választása.²⁸ Bár Antal Géza a Nederlandse Hervormde Kerket részesítette előnyben a Gereformeerde Kerkkel szemben, Sebestyén Jenő mégis arra számított, hogy „semmilyen módon nem akarja majd akadályozni” a gereformeerde mozgalmat Magyarországon. Kuyper nem volt ennyire bölcs, ez pedig bosszantotta Sebestyént, és ezt (legalábbis) Hoekstrának meg is írta. Hoekstra megmutatta a levelet Bouwmannak, aki meggondolatlanak nevezte Kuyper cikket, amely ráadásul a helyi viszonyok ismerete nélkül íródott, és Hoekstrával közösen rávették Kuyperre, hogy korrigálja a leírtakat.²⁹

Kuyper szinte azonnal visszatért a cikkében írtakra.³⁰ Időközben arról tájékoztatták Magyarországról, hogy Antal Géza püspöksége semmiképp sem jelenti azt, hogy a magyarországi református egyház előszeretettel választana moderneket a legmagasabb tisztségekbe. Magyarországon alig ismerték az ő teológiai preferenciáit, ugyanis már tizenhárom éve nem oktatott a teológián, öt évet külföldön töltött, és sohasem állt ki nyilvánosan a modern irányzat mellett. Kinevezését Hollandiához fűződő kapcsolatainak köszönhette. Ehhez járul hozzá még az is, hogy bár ő kapta a legtöbb szavazatot, mégsem szerzett többséget, és az utolsó szavazásnál az ellenjelölt visszalépett. Kuyper explicit módon tagadta, hogy szándékában állt volna a fennálló egyházzal való szakításra buzdítani. „Ezt mi semmiképpen sem mondtuk és nem is gondoltuk” – írta.³¹ Amire leginkább szükség van – folytatta –, az az, hogy az egyház újból a kálvinista elveket hirdesse a nép körében. Minél jobban felvirágzik a régi kálvinizmus, annál nagyobb lehet az örömünk. „Egy jó kálvinista nem az elkülönülésben keresi az erejét, hanem annak az egyháznak a *reformációjában*, amelyhez tartozik.”³² Viszont amennyiben az egyház vezetői nem akarnának Isten Igéjére hallgatni, s azoknak, akik „megvetik az Igét, díszhelyet” adnának, az Igét megvalló híveket pedig elűznék, akkor „eljöhet az a pillanat, amikor a reformáció híveinek el kell jutniuk az intézménnyel való szakítás megtételéig”.³³

Ezzel valójában ugyanazt mondta, amit az első cikkében. Kuyper mindazonáltal vigasztaló megjegyzéssel zárta gondolatait: hitt a kálvinizmus erejében, és jó reménységgel volt a Magyarországi Református Egyházat illetően. De egészen biztos, hogy ez nem volt elegendő a gyanakvás megszüntetéséhez.

²⁸ Sebestyén Jenő: De nieuwe bisschop van Transdanubië. (prof. dr. G. Von Antal) [Az új dunántúli püspök (prof. dr. Antal Géza)]. In: *De Hongaarse Herant*, 1924. nov.

²⁹ Ráday Levéltár, C/22, Julianna Iskola iratai, H. Bouwman levele Sebestyén Jenő részére, 1924. dec. 1.

³⁰ Kuyper, H. H.: Sine titulo [Cím nélkül]. In: *De Herant*, 1924. nov. 30.

³¹ Uo.

³² Uo.

³³ Uo.

Következtetések

A holland forrásokban végzett kutatásaimból az derül ki, hogy a holland gereformeerdek nagyon jól tudták, hogy Magyarországon nem álltak készen az egyházszakadásra. A magyar forrásokból pedig az derül ki, hogy magyar barátaik teljesen világosan beszéltek erről. Ehhez nem férhetett kétség. Ugyanakkor az is világos, hogy nem minden holland gereformeerde egyházi vezető vonta le belőle ugyanazt a következtetést. Egyesek belenyugodtak, mások nem hittek benne. Ez összefüggött a Gereformeerde Kerken korabeli identitásáról folytatott vitával. A pluriformitással, amely minden oldalról fenyegette őket, nem tudtak megbirkózni. Izgalmas és számos konfliktussal teli időszak volt ez, amely dr. Johannes Gerardus Geelkerken (1879–1960) felfüggesztésével és kiközösítésével végződött. Hollandiában a gereformeerdek azért voltak egyek, mert egyetértettek – így vélekedett erről dr. Theo van Staalduine mások nyomán.³⁴ Ez a hitvallásbeli egység létezésük magjának volt része, és a Szentírás kritikájának elutasítása mellett ez adta létezésük esszenciáját. Ebből következik, hogy a gereformeerde egyház egyik különleges jellemzője a teológiai vita volt. Addig vitatkoztak, amíg egyetértésre nem jutottak. Ha pedig nem sikerült egyetérteni, akkor egyházszakadás történt.

Ez volt az a keményvonalas álláspont, amit Herman Huber Kuyper, Valentijn Hepp (1879–1950; a Vrije Universiteit professzora, ahol dogmatikát, apologetikát, etikát, dogmatörténetet és enciklopediát tanított) és mások képviseltek, s akik nyilvánosan kétségbe vonták, hogy a gereformeerde elveket valló Sebestyén Jenő és követői megmaradhatnak a Magyarországi Református Egyházban. Ez sejlik fel később a vrijgemaakt-gereformeerde, a gereformeerde egyházból 1944-ben kivált református felekezethez tartozó Pieter Jongeling (1909–1985) újságíró 1950-ben írt *Droevig einde* [Szomorú vég] című cikkében is, amelyet Sebestyén Jenő emlékezetének szentelt.³⁵ Természetesen dicsérte a Magyarországi Református Egyház megreformálására irányuló törekvését, viszont szerinte törekvései azért maradtak sikertelenek, *mivel nem került sor szakadásra*. De volt egy másik vonal is, amelyet Hoekstra, Bouwman, Keizer és Wielenga képviselt. Ők tulajdonképpen egy „nem gereformeerde” álláspontra helyezkedtek, és sokat tettek a Magyarországi Református Egyházért.

³⁴ Staalduine, Theo van: Onvermijdelijk, onnodig en onafgedaan. De Vrijmaking na 75 jaar herdacht. [Elkerülhetetlen, szükségtelen és befejezetlen. Emlékezés a vrijgemaaktok különválásának 75. évfordulóján]. In: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 40 (2019), (3–15) 6. Ld. még Harinck, George: Vrijmaking. In: Harinck, George – Herman, Paul – Wallett, Bart (szerk.): *Het gereformeerde gebeugen. Protestantse herinneringsculturen in Nederland, 1850–2000*. [A gereformeerde emlékezet. Protestáns emlékezetkultúrák Hollandiában]. Bert Bakker, Amsterdam 2009, (520–529) 522.

³⁵ Jongeling, P.: Een droevig einde. In: *Gereformeerde Gezinsblad*, 1950. jún.

Itt tulajdonképpen egy belső gereformeerd feszültséget látunk, amely már 1892 óta jelen volt a többi egyházzal való együttműködés és az ökumené vonatkozásában.³⁶ Amikor Herman Bavinck hazaérkezett a Presbiteriánus Világszövetség torontói tanácskozásáról és néhány szükséges megjegyzéssel lelkesen nyilatkozott az eseményről, Abraham Kuyper teljes erővel szállt vele szembe.³⁷ Szó sem lehetett arról, hogy a világszövetség tagjaivá váljanak. Ez a kettősség az első világháború után is megmaradt, amikor mindenhol kezdték felismerni, hogy változásra van szükség a népek és egyházak egymás közti kapcsolataiban. Egyik oldalon álltak azok, akik a Presbiteriánus Világszövetséghez fűződő kapcsolatok szorosabbra fűzését szorgalmazták, mások azonban teljes elszántsággal elleneztek azt. A lényeges pont az volt, hogy más *egyházakhoz* fűződő kapcsolatokról volt szó. Valentijn Hepp régi terve szerinti Nemzetközi Kálvinista Szövetségről [Internationale Bond van Calvinisten] még lehetett volna szó, de az nem aratott nagy sikert.

Hátravan még az a kérdés, hogy Bouwman, Hoekstra és Keizer miként látták saját pozíciójukat a Gereformeerde Kerken alapállását illetően. Vajon ezzel megtagadták a Gereformeerde Kerken létezéshez való jogát? Nem lennék meglepve, ha ez lenne a legmélyebb háttérben annak, hogy folyamatos volt az ellenállás a különféle ökumenikus kapcsolatteremtésekkel szemben. Ők azonban biztos nem így érezték. A Gereformeerde Kerken szervezetében azoknak a hangját képviselték, akik az ökumenikus kapcsolatokhoz való másfajta hozzáállást szorgalmazták. Bouwman ráadásul az *Internationaal Christendom* [Nemzetközi Kereszténység] című lap szerkesztője is lett, amelynek főszerkesztője Jan Anthony Cramer volt. Majd csak a második világháború után következett be az, hogy a Gereformeerde Kerken ökumenikus kapcsolatokat kezdett kiépíteni.

Fordította Téglásy Sándor

Felhasznált irodalom

Aalders, Maarten J.: *Holland–magyar protestáns kapcsolatok a két világháború között*. Fordította Téglásy Sándor. Kálvin Kiadó, Budapest 2023.

Aalders, Maarten J.: De Nederlandse protestantse kerken onderweg naar het Verdrag van Trianon (1920) In: *DNK – Documentatieblad voor de Nederlandse kerkgeschiedenis na 1800*, 42 (2019/91), 61–77.

³⁶ Erről a témáról ld. Harinck, George: We must no longer restrict our horizon to one country: Neo-Calvinism and internationalism in the Interbellum area. [Nem szabad többé egy országra korlátozni horizontunkat – neokálvinizmus és nemzetköziség a két világháború között]. In: *European Studies* 32 (2014) 225–245.

³⁷ Bavinck, H.: Het Concilie van presbyterische kerken te Toronto [A presbiteriánus egyházak torontói zsinata]. In: *Stemmen voor Waarheid en Vrede* 30 (1893) 909–928. *Acta generale synode van Dordrecht 1893*, Artikel 12. Kuyper, A.: Toronto. In: *De Heraut*, 1892. dec. 4.

- Antwoord van prof. Bouwman aan bisschop Dr. L. Ravasz. In: *De Hongaarsche Heraut*, 1924. ápr.-máj.
- Bavinck, H.: Het Concilie van presbyterische kerken te Toronto. In: *Stemmen voor Waarheid en Vrede* 30 (1893) 909–928.
- Bouwman, H.: Dr. Szabo. In: *De Bazuin*, 1921. okt. 15.
- Bouwman, H.: A. Szabo: Tot prijs der Heerlijkheid Zijner genade. In: *De Bazuin*, 1922. feb. 25.
- Bouwman, H. – Hoekstra, T. – Wielenga, B.: Voor Gods Koninkrijk. In: *De Standaard*, 1921. okt. 11.
- Bouwman, H.: Hongarije. I–III. In: *De Bazuin*, 1921. dec. 10., dec. 24. és 1922. jan. 21.
- Cramer, J. A.: De gereformeerde kerk in Hongarije. In: *Stemmen voor Waarheid en Vrede* 60 (1923), 873–892.
- Harinck, George: We must no longer restrict our horizon to one country: Neo-Calvinism and internationalism in the Interbellum area. In: *European Studies* 32 (2014) 225–245.
- Harinck, George: Vrijmaking. In: Harinck, George – Herman, Paul – Wallett, Bart (eds.): *Het gereformeerde gebeugen. Protestantse berinneringsculturen in Nederland, 1850–2000*. Bert Bakker, Amsterdam 2009, 520–529.
- Hoekstra, T.: Afscheidingsbeginselen in Hongarije. In: *De Bazuin*, 1924. febr. 23.
- Hoekstra, T.: Comité voor de uitbreiding van het Koninkrijk Gods in Hongarije. In: *De Bazuin*, 1922. jún. 10.
- Hoekstra, T.: De helpende hand. In: *De Hongaarsche Heraut*, 1924. okt.
- Hoekstra, T.: De Hongaarsche reis. I–XX. In: *De Bazuin*, 1924. máj. 31.–okt. 18.
- Hepp, V.: Doorzien. In: *De Reformatie*, 1924. febr. 8.
- Jongeling, P.: Een droevig einde. In: *Gereformeerd Gezinsblad*, 1950. jún.
- Keizer, G.: Conclusies naar aanleiding van het rapport van de Schotse commissie. I–II. In: *De Reformatie*, 1921. szept. 16., szept. 23.
- Keizer, G.: De Gereformeerde Kerken in Centraal Europa. I–VII. In: *De Reformatie*, 1921. ápr. 1.–jún. 10.
- Keizer, G.: Uit de buitenlandsche kerken. In: *De Bazuin*, 1927. szept. 23.
- Kuyper, A.: Toronto. In: *De Heraut*, 1892. dec. 4.
- Kuyper, H. H.: Dr. Antal. In: *De Heraut*, 1924. nov. 16.
- Kuyper, H. H.: Sine titulo. In: *De Heraut*, 1924. nov. 30.
- Professor Szabo. In: *Algemeen Handelsblad*, 1921. nov. 1.
- Sebestyén Jenő: Az egyházszakadás előkészítésének vádjá. In: *Kálvinista Szemle* 5. (1924. jan. 26.), 29–31.
- Sebestyén Jenő: De nieuwe bisschop van Transdanubië. (prof. dr. G. Von Antal). In: *De Hongaarse Heraut*, 1924. nov.

Staalduine, Theo van: Onvermijdelijk, onnodig en onafgedaan. De Vrijmaking na 75 jaar herdacht. In: *Historisch Tijdschrift GKN*, nr. 40 (2019), 3–15.

Kuyper, H. S. S.: Hollandsch-Hongaarsche Gereformeerde Bibliotheek. In: *De Herant*, 1922. febr. 5.

Levéltári források

Ráday Levéltár, C/22, Julianna Iskola iratai, H. Bouwman levele Sebestyén Jenő részére, 1924. dec. 1.

Ráday Levéltár, C/68, a Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) levele Sebestyén Jenő részére, 1922. ápr. 12.

Ráday Levéltár, C/68, a Gereformeerde Kerken in Nederland (GKN) levele Sebestyén Jenő részére, 1922. ápr. 19.

Utrechti Városi Levéltár, 1490, *Deputaten oecumene GKN*, 65, Stukken Europese landen, *Hongarije 1922–1990*. T. Hoekstra en H. Bouwman, Verslag aan Deputaten Buitenland, é. n.

* * *

Between 1920 and 1930, the relationship between Hungary and the Netherlands was extraordinarily intense. Famous are the so-called children's trains, with which more than 28 000 Hungarian children travelled to the Netherlands to recover for a while in host families from the hardships that the and revolution had brought to the Hungarian people. But there was also help in the theological and ecclesiastical fields. Especially the followers of Abraham Kuyper (1839–1920) waged a fierce struggle. In Hungary it was and still is rumoured that this Kuyper church was bent on splitting the Calvinist church of Hungary. In this article, the author shows that this was not the intention of the Dutch leaders. Jenő Sebestyén, the main ally of the Dutch theologians, was also not out for a schism.

Keywords: Dutch–Hungarian relations, Jenő Sebestyén, church secession, schism.